

MŰVÉSZETTÖRTÉNETI
TANULMÁNYOK
TÓTH SÁNDOR EMLÉKÉRE

MŰVÉSZETTÖRTÉNETI
TANULMÁNYOK
TÓTH SÁNDOR EMLÉKÉRE

BUDAPEST, 2019

A kötet
az MTA–ELTE „A középkori Magyarország építészeti tagozatainak és ornamentális faragványainak thesaurusa”
kutatócsoport programjának keretében készült

Szerkesztő: Takács Imre
Olvasószerkesztő: Bertók Krisztina
Technikai szerkesztő: Juhos Rózsa
Borítóterv és grafika: auri grafika
Térképek: Nagy Béla

ISBN 978-963-9987-43-2

ISSN 2676-8321

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás,
valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

© szerzők
© MTA–ELTE Thesaurus Mediaevalis Kutatócsoport
© Martin Opitz Kiadó

Kiadja a Martin Opitz Kiadó
Felelős vezető: dr. Tóth Csaba

Nyomdai munkák: Pauker Nyomdaipari Kft.
Felelős vezető: Vértés Gábor

TARTALOM

Takács Imre	
Előszó	7
Mentényi Klára	
A székesfehérvári Szűz Mária prépostsági templom átépítése a 12. században Kísérlet a fennmaradt román kori kőfaragványok rendszerezésére	11
Havasi Krisztina	
Román kori emlék Európa keleti peremén A halicsi Szent Pantaleon-templom és a magyarországi művészet	43
Raffay Endre	
Volt egyszer egy arcsi fejezet	65
Takács Imre	
A pilisi apátság kórusrekesztője és művészeti kapcsolatai	79
Lővei Pál	
Tóth Sándor 15. századi főpapi síremlékcsoportjának és a Stibor-síremlékek mestere műhelyének lehetséges összefüggéseiről	109
Szakács Béla Zsolt	
A balatonberényi templom és kőfaragványai	133
Mezey Alice	
Középkori épülettöredékek és „elenyészett” épületek nyomában Jász-Nagykun-Szolnok megyében	151
Jékely Zsombor	
A karinges ágostonos kanonokok templomai a középkori Magyarországon	173
Marosi Ernő	
Tóth Sándor emlékére. Zárzó helyett: Utószó	193
A kötet szerzői	195

Gerecze Péter 1896-ban a Törökbecse és Beodra közti határban, a Tisza és a Galád egykori árteréből kiemelkedő partszakaszon álló templom romjainál kutatott,¹ amelyet az elpusztult aracsi településről neveztek el. (1. kép) Egyik útja alkalmával lefotózta az építészeti maradványokat.² A fényképek egy 13. századi háromhajós bazilika egymástól függetlenül fennmaradt nyugati falát és a szentélyrészt mutatják, a hozzájuk csatlakozó egykori épületrészek maradványaival, köztük az északi árkádsor majd két szakasznyi részletével, az ehhez tartozó főhajófallal és az utólagosan épített toronnyal. (2. kép) A fényképek olyan állapotban mutatják a romokat, ahogyan azokat még Henszlmann Imre is látta, aki a romok délnyugati nézetű látványát egy fejezetfaragvány ábrázolásának a társaságában rajzban örökítette meg.³ Az ennek alapján készült metszet, amelyet Doby Jenő készített, először 1871-ben jelent meg.⁴ Néhány évvel korábban a templomból még az egész északi főhajófallal és a déli egy része is állt díszítőfaragványostul, amelyről Adolf van der Venne 1860-ban megjelent ábrázolása tanúskodik.⁵ (3. kép) Gerecze Péter nemcsak fotózott, de ásott is – a kolostor területéről, másodlagos felhasználásból hozta elő az ún. aracsi követ, amely aztán Karátsonyi Andor beodrai birtokosnak,⁶ Gerecze feltételezhető

1. Az aracsi templom romjai délkeletről,
Fotó: Raffay Endre, 2017

¹ Gerecze Péter kutatásairól 1896. november 16-án keltezett levelében számolt be, amelyet a beodrai birtokos Karátsonyi Andorhoz intézett. A levél részleteit közli KALAPIS 1995. 50–51.

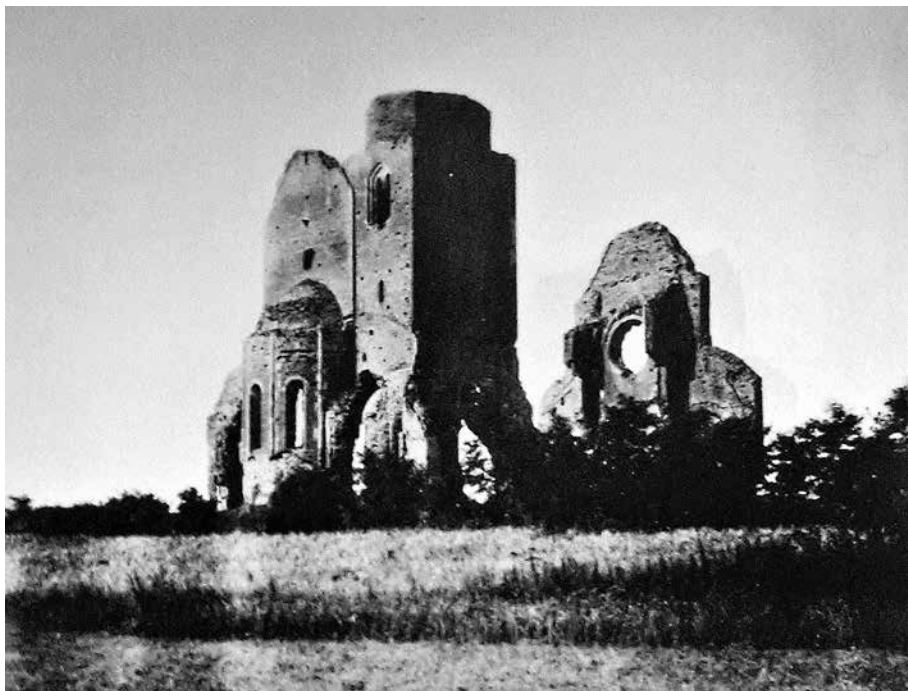
² A tizenharc aracsi fényképből tizennégyet közöl: BAKÓ 1993. 17–34. kép.

³ Henszlmann Imre rajzát az egykori Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Tervtárában azonosítottam. Közltem is: RAFFAY 2000. 2. kép; RAFFAY 2005. 13. kép.

⁴ HENSZLMANN 1871. II. tábla.

⁵ RAFFAY 2000. 5. kép; RAFFAY 2005. 8. kép.

⁶ Vö. az 1. jegyzettel.

2. Az aracsi templom romjai északkeletről. Fotó: Gerecze Péter, 1896

házigazdájának a kastélyába került, majd az ő jóvoltából Pestre, a Nemzeti Múzeumba. A fényképeket Bakó Zsuzsanna jelentette meg 1993-ban a kutató fényképhagyatékát feldolgozó kötetben.⁷

1896-ban Aracson Gerecze Péter a romterülethez kötődő kutatásai keretében, amelyekről értékelés nyomtatásban nem jelent meg, számos, kőfaragványokat is megőrkítő fényképet készített, részben talán abból az alkalomból, hogy a kutatás legfontosabb régészeti lelete, az aracsi kő⁸ a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményébe jutott. A fényképek megőrkítette kőfaragványok jórészt a templomrom részeiként jelennek meg, ahová azok a 13. század eleji építkezéskor kerültek. Az épület keleti részéhez tartozók közül az egyik bizarr fennmaradási körülményeket mutat: falpillértorzót látunk fejezettel, amint a semmiből tűnik elő.⁹ A lefényképezett faragványok közt szerepelt még a kötegelt pillér fejezete nyugatról nézve,¹⁰ a pillérhez csatlakozó főhajói falpillér fejezete¹¹ és az apszisok közti egy-egy falpilléré is,¹² amelyek a hely-

⁷ Vö. a 2. jegyzettel.

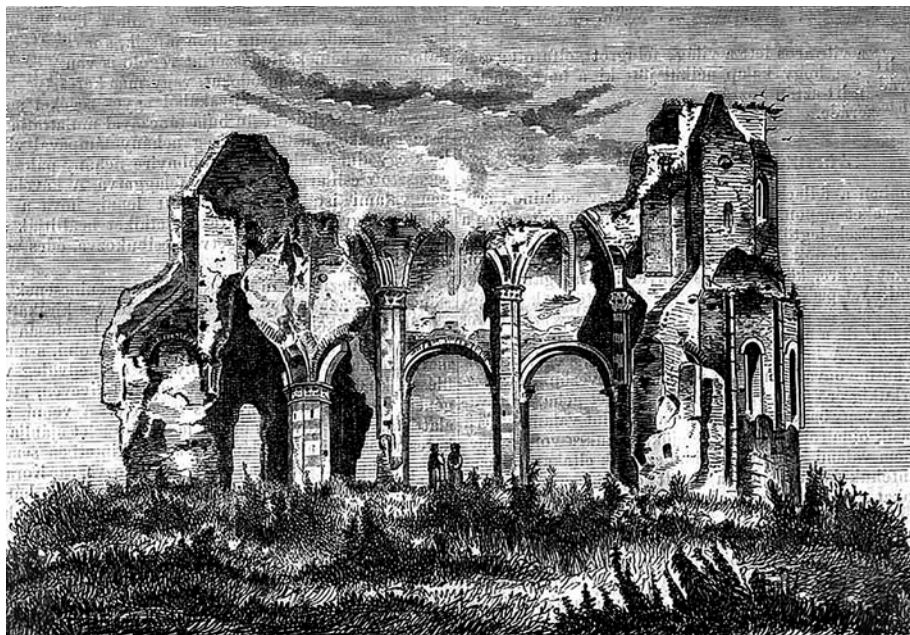
⁸ BAKÓ 1993. 30, 33. kép.

⁹ BAKÓ 1993. 29. kép.

¹⁰ BAKÓ 1993. 25. kép.

¹¹ BAKÓ 1993. 28. kép

¹² BAKÓ 1993. 26–27. kép

3. Adolf van der Venne: Metszet az aracsi romokról. Vasárnapi Ujság, 1860

színen maradtak, és azóta is in situ állapotban láthatók, továbbá maga az aracsi kő¹³ és egy pillérföfőle is,¹⁴ amely azóta elveszett. (4. kép)

A századforduló körül megvolt az érdeklődés a leletek és a lelőhely iránt, amely azonban – az aracsi kő ismertetését és a visszafogott műemlékvédelmi beavatkozásokat nem tekintve – nem sok nyomot hagyott. Az aracsi követ Budapestre szállították, és Hampel Józsefnek köszönhetően alaposabb bemutatást is nyert.¹⁵ A helyszínen 1898-ban kivitelezésre kerültek az említett műemlékes tervek, amelyeket Gerercze kezdeményezett, a Pavlicsek építész vezette végrehajtásról a Torontál tájékoztat.¹⁶ A leletek közül az említett pillérföfőle méltatás nélkül maradt.

Trianon után a Gerecze megörököltette hagyaték, úgy tűnik, két országra szállt. A lelőhely a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságé lett, az aracsi kő maradt Budapesten, a dokumentumok közül Gerecze fotói ugyanitt maradtak, a műemlékes beavatkozási javaslatokat tartalmazó dokumentum¹⁷ ugyancsak az új királyságnak jutott. Aracs ügye hosszú időre lekerült a napirendről. Csak a második világháború utáni évtizedekben hoztak a szórványos utalások, ásatások, műemlékvédelmi beavatkozások, majd művészettörténeti kutatások, valamint a 2000-es évektől erősödő, nemzeti identitásbuildinget célzó kultusztörekvések nem

¹³ Vö. 8. jegyzettel.

¹⁴ BAKÓ 1993. 34. kép

¹⁵ HAMPEL 1897a 86–87.

¹⁶ Vö. RAFFAY 2005. 30–31.

¹⁷ Vö. az 1. jegyzettel.

elhanyagolható változást. Nebojša Stanojev közölte a Nagy Sándor-féle ásatás eredményeinek és leleteinek jó részét.¹⁸ Marosi Ernő a közelmúltban szentelt Aracsnak konferenciaelőadást, ismertetve a templomnak az egykorú építészetben való elhelyezési lehetőségeit, és felhívta a figyelmet a Gerecze-féle pillérfő lehetséges rokonságára.¹⁹ Magam több ízben is igyekeztem rámutatni a templomrom és a faragványok jelentőségére, így a Tóth Sándor vezette szakdolgozatban és utóbb a szakdolgozati kutatás bázisához vissza-visszatérve.²⁰

A Gerecze Péter fényképén megörökített fejezet ügye valóban hosszú időre került le a napirendről. A darabot jómagam írtam le először, és igyekeztem megjelni helyét az aracsi templom építés- és díszítéstörténetében.²¹ Utóbb Rostás Tibor,²² Takács Imre²³ és Marosi Ernő²⁴ foglalkoztak vele. Ami a darabot illeti: elveszettnek tekinthető. A Bakó publikálta felvételt jómagam is közöltem.²⁵ A faragvány képe Rostásnál is megjelenik,²⁶ tanulmányozható minőségben. Ám a Rostás által publikált kép nem azonos az előbbiekkal, nem azok jobb minőségű megfelelője vagy retusált változata. (5. kép) Rostás képének lemezszáma és pozitív száma ugyanakkor azonos a Bakó-félével.²⁷ Ez el-, illetve átirás eredménye lehet, vagy a fotótári nyilvántartás hibája. Rostás valószínűleg nem tudta, hogy másik fényképet közölt. Kutatásaim során én is találkoztam ezzel a változattal (ráadásul továbbival is), de összehasonlításukkal jómagam sem foglalkoztam, csak a Bakó-félével dolgoztam. Első ránézésre csak a fotók minőségbeli különbségei voltak számomra is nyilvánvalóak. Az aracsi témához való visszatérésemet mindenesetre ezúttal épp e fénykép indokolja: ennek láttán most korábbi megállapításaim és feltételezéseim egy részét kénytelen vagyok módosítani – még mielőtt más megtenné.

A fényképek két sávban kétrétegűn elrendezett levelekkel díszített fejezetet mutatnak, fejlemezperemmel lezártat, nyakgyűrű nélkülít, amelyet valószínűleg a fotózás alkalmából helyeztek egy pillértörzsfélére, mint posztamensre. A Bakó-féle kép alapján számomra úgy tűnt, hogy egy olyan fejezet töredékéről van szó, amelyen a díszítés sávja két oldalra terjed ki, ezek közül a bal oldali teljes kompozíciójú, lezárt, jobbról viszont a darab tovább folytatódhatott – a fejlemezperem megtörése itt nem érzékelhető. A Bakó-féle képen a fotós a fejezet bal oldalának középtengelyéhez igazította felvételét. A Rostás-féle képen viszont a darab és a felvétel középtengelye egybeesik, és a darabot szimmetrikus beállításban látjuk: a fotós az előbbi (ha nem is korábbi) pozíciójából jobbra kilépett kissé, ennek köszönhetően a fejezet bal széle nem, de a jobbra jelentős lelógást mutat az alátétről. Ennek alapján nyilvánvaló, hogy teljes kompozíciójú fejezettel van dolgunk, amelyen az alacsonyabb elülső rétegben egy-egy, az oldalak tengelyébe állított

¹⁸ STANOJEV 2009.

¹⁹ MAROSI 2018. 21.

²⁰ RAFFAY 2000; RAFFAY 2005.

²¹ RAFFAY 2000. 460–461; HAMPEL 1897b 2005. 64–65. Vö. RAFFAY 2018. 87–88.

²² ROSTÁS 2014. 162–163.

²³ TAKÁCS I. 2010. 775. 43. kép; TAKÁCS I. 2018. 123. 527. kép.

²⁴ MAROSI 2018. 21.

²⁵ RAFFAY 2000. 29. kép; RAFFAY 2005. 55. kép; RAFFAY 2018. 34. kép.

²⁶ ROSTÁS 2014; TAKÁCS I. 2010. 319. kép.

²⁷ BAKÓ 1993. 34. kép. Lemezszám 3666, pozitív szám: 10781.

levél helyezkedik el, a felsőben pedig a fejezetsarkok alá futók, amelyek egykori végződése – részben legalábbis – a fejlemezperemre takart.

A bal oldalon, amely tehát a Bakó-féle képen jobban tanulmányozható (4. kép), a felső sáv bal oldali levele félbimbófélében végződhetett, nem egykori szomszédos fejezetelem félbimbójához átfordulón, hanem felületsíkhöz tapadón. A másik képen hasonló ráfordulást érzékelhetünk a jobb oldalon is (5. kép), itt az elülső rétegbeli levél karéjain. A felső sor levelének végződése lenne e tekintetben igazán perdöntő, de ezt nem láthatjuk a képen, és csak sajnálkozni tudunk, hogy a fotós egy harmadik kép kedvéért nem lépett még egy kicsit jobbra. A fejezet tehát nem nyolcszögű pillért koronázott szomszédos elemtársaival, ahogyan azt korábban gondoltam,²⁸ hanem egy falpillérféléhez tartozott teljes kompozíciójú darab.

A darab méreteinek meghatározásához egyik fényképet sem használhatjuk, de a kompozíció teljességének megállapítása az arányokét is jelentheti. Korábban tehát alacsony arányú, mondhatni fekvő pillérfő részeként tekintettem a darabra, frízszerű díszítéssel. A megállapítható karcsúbb arányok ugyanakkor nem teszik oszlopfőszerűvé a megjeleneést. Mindennek rekonstrukciós következményei is lehetnek.

De több dolog int e tekintetben óvatosságra. Egyrészt persze a méretadatok hiánya és az is, hogy a rekonstrukciós ötleteket semmiképp sem szeretnék adni azok számára, akik nem vitatkozni szeretnek ilyen elképzeléseken, hanem közülük valamelyiket megépíteni akarják. Manapság már Aracsra is leselkednek ilyenféle veszélyek azzal riogatva, hogy legközelebb valamelyikünk „*Volt egyszer az aracsi templomrom*” címmel tarthat majd konferencia-előadást. Óvatosságra int Rostás Tibornak a fejezet aracsi eredetének a kérdését érintő, némi bizalmatlanságot eláruló, Tóth Sándor-os megjegyzése is, a fejezetről tudniillik, mint „*aracsinak mondott*”-ról nyilatkozik.²⁹ Gerecze fotózhatott a környéken mást is, nemcsak aracsi eredetű faragványt. Megjegyzi ugyanakkor azt is, hogy a fejezetdísz idegen a többi aracsi fejezetétől. Ez számomra is nyilvánvaló, sőt bizonyos rekonstrukciós és datálási vonatkozású következtetések levonására is alkalmasnak bizonyult.³⁰ Ha a darab mégsem aracsi, mindazok visszavonásra ítéltettek, és kénytelen leszek az előadás címét is egyszerűbbre módosítani: „*Volt egyszer egy fejezet*”. Ha viszont mégis aracsi eredetű a darab, a „bizonyos rekonstrukciós és datálási vonatkozású” következtetéseknek legfeljebb az újragondolása szükséges.

Gerecze fényképe Rostás-féle változatának van még egy teljesebb változata, hacsak nem gondolunk arra, hogy a kettő ugyanaz, csak a teljesebb megoldásról a Rostás-publikációban képszerkesztési megfontolásokból lemondtak. A teljesebb változaton ott a gépelt szöveg: *Aracsi rom. Pillérfejezet /Torontál vm./*. (6. kép) Gerecze aracsi fotói közül az aracsi követ ábrázolókon is hasonlóan gépelt szöveg található,³¹ hogy a darabok eredetét illetően tudatlanságban ne legyünk. A fejezetet azonosító szöveg alatt egy másik is található, ceruzával írva, még több információt szolgáltatva: *Pillér fejezet az aracsi*

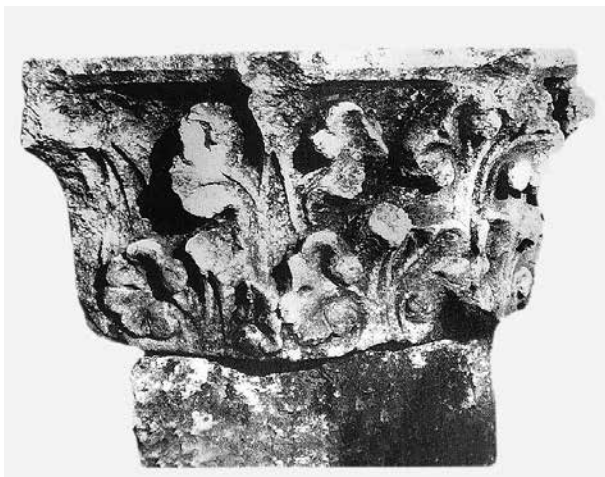
²⁸ RAFFAY 2000. 460; RAFFAY 2005. 64.

²⁹ ROSTÁS 2014. 162.

³⁰ Vö. RAFFAY 2000. 470; RAFFAY 2005. 98.

³¹ Vö. BAKÓ 1993. 30, 33. kép.

4. Aracsi fejezetfaragvány
Fotó: Gerecze Péter, 1896

5. Aracsi fejezetfaragvány
Fotó: Gerecze Péter, 1896

6. Aracsi fejezetfaragvány
Fotó: Gerecze Péter, 1896

templomból Török.Becsén, hogy a fejezet korabeli őrzési helyét illetően se legyünk tudatlanságban. A jelenlegi őrzési helyet nem ismerjük.

A szóban forgó fejezet aracsi eredetével kapcsolatos bizalmatlanságot a levélornamentika típusa és stílusa valóban nem enyhíti: Rostás Tibor jogosan jegyzi meg, hogy: „a faragvány egyedül áll a templom korábbi karakterű és egészen más kapcsolatokról árulkodó épületdíszítő plasztikájában, mi több, maga az épület is korábbi összefüggérendszer része és az 1220-as években már készen állt”.³² Az *in situ* aracsi fejezeteken valóban másféle kompozíciót és levéltípust látni: a bimbós végű akantuszszármazékok és az ugyancsak bimbós végű, homorlatos felületű sásfélék általában antikizáló módon volutazonával vagy annak származékával kiegészített, gyakran a levélsorokat osztó gyűrűvel tagolt kompozíciókat alkotnak, ezek őstípusai Provence és Emília előző századbeli megoldásaiban ragadhatók meg, amely kapcsolat jellegzetes stílusformulákra is kiterjed.³³ A formakincs közvetítésében Esztergom játszhatta a fő szerepet Szent István-teremestül és Porta speciosásként.³⁴ A Gerecze-fénykép megörökítette fejezeten viszont kétrétegű leveleket látni. Az alsó réteget (alaplevelet) csupán az egykori bimbók és az ezeket nyakszerűen tartó levélszélek képviselik, az elülsőt az alaplevél felületét tagoló, az egykori bimbók alatt összefutó bordapárhoz kétoldalt csatlakozó fodros, középhomorlatból szétterülő karéjcsoporthoz párhoz alkotják, puha felület hatását keltve. A szétterülő karéjcsoporthoz a bordához való csatlakozásnál kétoldalt egy-egy domború felületű, gombszerű karéjpár tartozik. A felső sáv egy-egy levele egyszerűbb: felületi bordáikhoz karéjcsoporthoz nem társulnak. A megoldást a pannonhalmi Porta speciosán és körében látható megoldásokkal hoztam összefüggésbe.³⁵ (7. kép) Ezt Rostás Tibor is elfogadta, a darabot a „*pannonhalmi reimsi eredetű ornamentika pontos megfelelője*”-ként meghatározva.³⁶

Hasonló lágy felületkezelés, fodros alakítás és gombszerű karéjpárfélék aracsi bimbótörödékeken is megjelennek. (8. kép) Ezek eredete nem kétséges: aracsi ásatás alkalmával kerültek elő,³⁷ és bár az újvidéki Vajdasági Múzeumbéli raktári rejtékhelyükről korábban nem sikerült előcsalnom ezeket, és fénykép a Stanojev-monográfiában sem szerepel rólok,³⁸ a törökbecsei Művelődési Ház kiállításán néhány év óta mégiscsak láthatók. Úgy látszik, hogy a Gerecze-fénykép fejezete képviselte stílus aracsi jelenléte minden kétséget kizáróan igazolható. Érdemes tehát a fejezetre vonatkozó korábbi következtetések és feltevések újbóli vizsgálata vagy felülvizsgálata.

Korábban úgy gondoltam, hogy a fejezet helyét az építészeti (de méretadatok nélküli) jellemzői a főhajó oldalfalát tagoló valamelyik háromoldalú, a nyolcszögű pillérek folytatásaként emelkedő falpilléren jelölik ki.³⁹ A még álló északi főhajófal Adolf van der Venne 1860-ban megjelent metszetének tanúsága szerint a nyolcszögű pillérek három-

³² ROSTÁS 2014. 163.

³³ Vö. RAFFAY 2000. 466–470; RAFFAY 2005. 88–98.

³⁴ Uo.

³⁵ RAFFAY 2000. 470; RAFFAY 2005. 98–99.

³⁶ ROSTÁS 2014. 162.

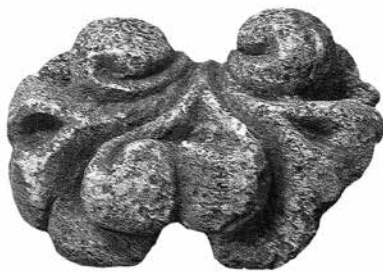
³⁷ Vö. MANO-ZISI 1953. 79.

³⁸ Említjük: STANOJEV 2009. 24.

³⁹ Vö. a 28. jegyzettel.

7. A pannonhalmi *Porta speciosa* részlete

8. Bimbó aracsí ásatásból
Törökbecse (Novi Bečej), Művelődési Ház
Fotó: Raffay Endre, 2013

oldalnyi szelete futott fel a főhajófalán, és a főhajói boltvállak alatt ezeket fejezték. (3. kép) A metszet az ellenőrizhető, a mindmáig fennmaradt épületrészek és -elemek hitelesítő tanúsága szerint kétségtelenül forrásértékű, így az is megállapítható segítségével, hogy a főhajófali falpillérfők magassági arányaikban különbözhettek egymástól – építéstörténeti kérdéseket felvetve, amelyek akár az ornamentális stílus változásának lehetőségeit is jelenthetik. Sommás feltételezésem a következő volt: a fejezet az építéstörténet legkésőbbi szakaszában készült, segítségével a befejezés is datálható. Ha az ornamentika pannonhalmi kötődésű, akkor 1224 utánra.⁴⁰

Igen ám, de az építéstörténetnek vannak szilárdabb támpontjai is, amelyeket néhány éve – részben a Nagy Sándor-féle ásatás eredményeinek Stanojev általi bemutatásának megismerésére alapozva – sikerült tisztáznom.⁴¹ A tisztázás eredményeként épp a Gerecze-fejezet vélt főhajóbéli magasságában alkalmazott megoldásokat, a főhajó bordás keresztboltozatát a főhajó keleti szögleiteiben tartó oszlopconk-konzolokat sikerült az építkezés későbbi, befejezéshez közeli szakaszához rendelni. (9. kép) Ezek az építészeti típusuk alapján

⁴⁰ RAFFAY 2000. 470; RAFFAY 2005. 98.

⁴¹ RAFFAY 2013. különösen: 76–79.

akár Pannonhalmával is összevethetők, de a hozzájuk kötődő fejezet- és levéltípusok nem. Frontális beállításuk nem stílusjelző, de építéstörténeti következmény: elhelyezésükkor már állt a keleti fal, az abszisz kétlépcsős homlokíve és felette a felfalazás.⁴² Levéldíszüknek és részletformáiknak a (leg)korábbi faragványokéhoz való kötődése egyértelmű, amely a kőfaragódíszítésnek az építéstörténetet összefogó egységességét is bizonyítja.

A Gerecze-féle fejezet helyét nemcsak emiatt nem a főhajófalán kell keresni. Említettem, hogy méreteit nem, de arányait és teljes kompozícióját a fényképvizsgálatoknak köszönhetően ismerjük, továbbá a főhajófal falpilléreinek méretét is tudjuk. Igencsak nagy levelekként kellene a szóban forgó fejezetét elképzelnünk, hiszen ha a fejezet valóban oda készült volna, leveleinek oldalanként fél négyzetméternyi felületet kellett volna kitöltenie, koponyányi bimbókat hordozva.

Helyesebb a stílusban passzoló bimbók öklömnymi méretéhez közelíteni a Gerecze-féle fejezet méreteit. És talán tanácsos azok feltárási helyéről tájékozódni. Ezek a nyugati kapu előtt kerültek elő, ha igaz, vörösmárvány oszloptörzsekre utaló maradványokkal.⁴³ (10. kép) Ha maradunk a stílus pannonthalmi meghatározásánál, a vörösmárvány-színességet sem az esztergomi Porta speciosához, hanem a pannonthalmihoz lehetne kötni. Kétségtelen: építéstörténetileg ez még későbbi, mint a főhajófal, és későbbi a boltozásnál is.

Úgy tűnik, hogy az építkezés záróakkordjaként elhelyezett nyugati kapu munkálatait nemhogy nem az eredeti tervek szerint kivitelezték, de a feladatot olyan kőfaragókra bízták, akik másféle kompozíciós előképek alapján és másféle stílusban dolgoztak, mint a templom többi (régebbi) díszítőfaragványán tevékenykedők. Másként, a Gerecze-féle fejezet leveleinek stíluselemzése⁴⁴ alapján fogalmazva: az aracsi templom munkálatainak legvégső szakaszában, a nyugati kapun gótikus stílusban dolgozó kőfaragók váltották fel az antikizáló eredetű kompozíciós megoldásokat alkalmazókat. Amíg ez utóbbiak

9. Oszlopconkknzon az aracsi főhajó
északkeleti szögletében
Fotó: Raffay Endre, 2009

⁴² RAFFAY 2013. 76. Az építéstörténet részletesebb tárgyalására a belgrádi Collegium Hungaricum konferenciájának tanulmánykötetében vállalkozom.

⁴³ Vörösmárvány oszloptörzsekre Törökbecsén bukkantak: MANO-ZISI 1953. 79.

⁴⁴ RAFFAY 2005. 64–65, 98.

10. Az aracsi templom nyugati
kapujának maradványai
Fotó: Raffay Endre, 2017

tanultságát esztergomi kötődésűnek lehet tartani, a Szent Adalbert Porta speciosájától sem függetlennek, addig a későbbben érkezettekét pannonhalminak mondhatjuk, az ottani Porta speciosától függőnek. Nem tudjuk, hogy a porta speciosák közös nevezőjének, a vörösmárválynak az aracsi felhasználása az esztergomias kötődésűek ötlete volt-e vagy ez is a pannonhalmi hatásról tanúskodik.

Annyi bizonyos, hogy mindez nem módosítja azt a korábbi véleményemet, amely szerint a Gerecze-féle fejezet az aracsi díszítőfaragványai közt a legkésőbbi, és így a befejező munkálatok datálásánál különös figyelmet érdemel. Vagyis: az aracsi befejező munkálatokra a pannonhalmi Porta speciosa 1224-es elkészültét követően került sor.⁴⁵

⁴⁵ Vö. RAFFAY 2000. 470; RAFFAY 2005. 98.

11. Falpillér fejezete Esztergomból
Esztergom, Vármúzeum

Hacsak nem adunk igazat Marosi Ernőnek, aki a fejezet rokonságát még későbbi fejezetekben látta megállapíthatónak, 14. századi esztergomi és újlaki faragványokat megnevezve (11–12. kép), a fejezet készültét pedig az aracsi templom ferencesek általi átvételével hozva kapcsolatba, amely egyébként sem lehet független építészeti tevékenységtől, mindenekelőtt a torony kiépítésétől.⁴⁶ Érdemes volna a vizsgálatra a kérdés: hozzányúlhattak-e ekkor a nyugati kapuhoz is.

12. Fejezet Újlakról (Ilok)
Zágráb, Hrvatski povijesni muzej

E kérdés megválaszolását is segítené a faragvány esetleges előkerülése. A ceruzás aláírással ellátott fénykép útmutatását mindenestre évszázadnyi késéssel megpróbáltam ellenőrizni Törökbecsén. Itt a Glavaš-háznak nevezett, időközben múzeummá alakított épület udvarán kőfaragványokra hívták fel a figyelmemet, ahol első látásra a keresett fejezet fotózásakor használt pillérfélét felismerni véltem. Szomszédságában, a fűben pedig egy fejezet hevert fejfelé. (13. kép) Nem a Gerecze által megörökített, hanem egy másik.⁴⁷ A darab nyolcszögre szerkesztett pillérfő sarokrésze, teljes állapotban, akár az aracsi gádorfali, nyolcszögű pillérek fölé rekonstruálható falpillérfőknek nemcsak formái, de méretigényét is kielégítő nagyságú, az *in situ* aracsi fejezetekéhez hasonlóan ívelődő, de tagolatlan fejlemezperemmel. Rajta az aracsi anyagban ugyancsak ismeretlen megoldást mutató kompozíció. A sarok alá bimbós végű levél emelkedik, két oldalra drapériaszerűen lelógó, redőkkel tagolt forma indul. Ez a jobb oldalon pajzsszerű formává öblösödik, amely lenn kissé kihasasodik, és rálóg a lemeznnyaktagra. A formát kőhatár metszi, a rövidebb bal oldalon is, amelyeken túl a díszítés folytatódott.

A furcsa megoldás mégiscsak beleilleszthető az aracsi fejezetplasztika kompozíciós típus eredetével kapcsolatban korábban megállapított itáliai összefüggésrendszerbe. A darab kompozíciója ugyanis ugyanabból a körből eredeztethető, mint az aracsi

⁴⁶ A fejezeteket ábrázoló képek Marosi Ernő tanulmányából származnak: 3–4. kép.

⁴⁷ RAFFAY 2018. 84–85. 28. kép.

13. Fejezet részlete Aracsról
Törökbecse (Novi Bečej), Glavaš-ház
Fotó: Raffay Endre, 2013

14. Féloszlopő a pármái Battistero homlokzatán

faragványanyag nagy része: a provence-i eredetű és modenai–pármái közvetítésű antikizáló körből. A kompozíció eredete Pármában keresendő, az aracsi atlaszos díszű fejezet levélfelületi kiképzése számára mintát nyújtó Battisterón.⁴⁸ (14. kép) Itt a megoldás saroklevelek nélküli változataival találkozni, már az építkezés kezdeti fázisában is, az alsó szint külső tagolóelemein. A megoldás „fordított” változatban is előfordul. (15. kép) Az aracsi mester kissé más módon játszott el a kockafejezet-félével. A magyarországi közvetítő emlék ugyanúgy hiányzik, mint az aracsi kompozíciók esetében általában. Ilyennek egykori jelenlétére egy egri faragvány utalhat, bár a hasonlóság csupán az oldal-felületek drapériaszerű lelógó „redőzetére” korlátozódik.⁴⁹

15. Fejezet Egerből. Eger, Dobó István Múzeum
Fotó: Raffay Endre, 2013

A talált fejezet természetesen nem helyettesíti a Gerecze-féle elveszettet. Az általa felvetett kérdések ugyanakkor részben hasonlóak, különösen az építéstörténet vonatkozásában. Datálása és az aracsi kompozíciós világban való elhelyezése viszont nem lehet kérdéses. A Gerecze-féle esetében pedig egyelőre marad a fotók nyújtotta tanulmányozási lehetőség, ahogy az Tóth Sándornak is jutott, a titeli vállalkó esetében.

⁴⁸ RAFFAY 2000. 469–470; RAFFAY 2005. 97; RAFFAY 2018. 85. 29. kép.

⁴⁹ RAFFAY 2018. 85. MAROSI 2018.

IRODALOM

- BAKÓ 1993 BAKÓ Zsuzsanna Ildikó: *Gerecze Péter fényképhagyatéka*. Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1993.
- HAMPEL 1897a HAMPEL József: A N. Múzeum régiségtár gyarapodása. *Archaeológiai Értesítő*, 17. 1897. 85–88.
- HAMPEL 1897b HAMPEL József: Az aracsi dombormű. *Archaeológiai Értesítő*, 17. 1897. 204–212.
- HENSZLMANN 1871 HENSZLMANN Imre: Archaeológiai kirándulás Csanádra. *Archaeológiai Közlemények*, 8. 1871. 1–49.
- KALAPIS 1995 KALAPIS Zoltán: *Történelem a föld alatt 948–1848*. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1995.
- MANO-ZISI 1953 Đorđe MANO-ZISI: Prilog ispitivanju Arače. *Rad Vojvodanskih Muzeja*, 2. 1953. 76–84.
- MAROSI 2018 MAROSI Ernő: Az aracsi templom, kortársai között. In: *Aracs. A Pusztatemplom múltja és jövője. Arača. Prošlost i budućnost crkve u pustari*. Szerk. BIACSI Karolina – RAFFAY Endre – TÜSKÉS Anna. Forum, Újvidék, 2018. 19–45.
- RAFFAY 2000 RAFFAY Endre: Az aracsi templom. In: *A középkori Dél-Alföld és Szer*. Szerk. KOLLÁR Tibor. Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, 2000. 449–474.
- RAFFAY 2005 RAFFAY Endre: *Az aracsi templomrom. (Tanulmányok az 1200 körüli magyarországi művészetről I.)* Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2005.
- RAFFAY 2013 RAFFAY Endre: Az aracsi templomrom kutatásának régi és új eredményei. *Híd*, 77. 2013/4. 62–86.
- RAFFAY 2018 RAFFAY Endre: Az aracsi templom építéstörténete. In: *Aracs. A Pusztatemplom múltja és jövője. Arača. Prošlost i budućnost crkve u pustari*. Szerk. BIACSI Karolina – RAFFAY Endre – TÜSKÉS Anna. Forum, Újvidék, 2018. 62–107.
- ROSTÁS 2014 ROSTÁS Tibor: „Magyarország földjére küldtek”. Villard de Honnecourt és az érett gótika megjelenése Közép-Európában. *A klosterneuburgi Capella Speciosa és Pannonhalma francia kapcsolatai*. Budapest, 2014.
- STANOJEV 2009 Nebojša STANOJEV: *Aracs. Templomok. Temető. Monostor*. Fordította VALKAY Zoltán (2004). Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2009.
- TAKÁCS I. 2010 TAKÁCS Imre: Megjegyzések az aradi Szent Márton prépostság 13. századi épülettörődékéhez. In: *Építészet a középkori Dél-Magyarországon*. Szerk. KOLLÁR Tibor. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2010. 768–777.
- TAKÁCS I. 2018 TAKÁCS Imre: *A francia gótika recepciója Magyarországon II. András korában*. Budapest, Balassi Kiadó, 2018.